

KÖNYVTÁRÜGY A SZOVJETUNIÓBAN EGY AMERIKAI SZEMÉVEL

RYAN, F.: Librarianship Soviet style c. írásának alapján (*Library Journal*. 106.vol. 1981. 22.no. 2360–2364.p.) UZSOKI ANDREA tömörítvénye.

A világ egyik legkiterjedtebb könyvtári rendszere a Szovjetunióban működik. Az Amerikai Egyesült Államokban a szovjet művelődési intézményeknek ez a szektora ma még alig ismert. Az amerikai és a szovjet könyvtárügy közötti makacs kommunikációs szakadék áthidalására tett eddigi kísérletek kevés eredménnyel jártak. Annak ellenére, hogy az Amerikai Könyvtári Egyesület (American Library Association = ALA) és más szervezetek számos kezdeményezést támogattak, mindeddig csupán a felszínes kapcsolatokat alig-alig meghaladó próbálkozások történtek.

Természetesen az egyik korlátot a nyelvi különbségek jelentik. A másik akadály az ideológiai ellentét, mely egyesek szemében elegendő ok arra, hogy mindenfajta kapcsolatteremtő kísérlettel szembeszálljanak. Habár a légkör fagyos, meg kell próbálnunk fenntartani a kapcsolatot, megtartván azonban a jogot arra, hogy elutasítsuk a szovjet ideológia bizonyos elemeit. Így érthető, hogy jelenleg miért a politikamentes műszaki kérdések dominálnak elsősorban az Amerikai Egyesült Államok és a Szovjetunió könyvtári kapcsolatában.

A szovjet könyvtárügy alapjai

A Szovjetunióban mintegy 350 ezer könyvtárat tartanak számon, ez a hálózat a Föld felszínének 1/6-án terül el. A legkisebb települések miniatűr könyvesbódéi éppúgy részei ennek, mint pl. a Moszkvai Állami Lenin Könyvtár és az 1714-ben alapított, nagy hagyományokkal rendelkező Tudományos Akadémia Könyvtára, amelyek a világ legnagyobb ilyen jellegű intézményei közé tartoznak.

Talán meglepő, de egységes nemzeti könyvtári hálózat tulajdonképpen nem létezik, helyette egymás mellett, sőt bizonyos pontokon egymással ellentétesen működő rendszerek vannak. A három legnagyobb hálózat: a Tudományos Akadémia, a Szovjet Kulturális Minisztérium irányítása alá tartozó közművelődési könyvtárak és a szakkönyvtárak hálózata. A Kulturális Minisztérium hatalmas birodalmába több mint 130 ezer könyvtár tartozik. A legutóbbi statisztikai felmérések alapján mintegy 65 ezer szakkönyvtár működik – többségük az állami szektor keretein belül.

A könyvkiadás is óriási méretű. Durván számítva, a világon megjelenő minden negyedik könyv szovjet megjelenési adatokat tartalmaz. Mivel azonban a kiskereskedelmi könyvtárak alacsonyak, többször van példa arra, hogy a népszerű kiadványok már a megjelenés napján elfogynak, így a könyvtáraknak gyakran kell konkurenciaharcot folytatniuk a kiskereskedelmi piaccal.

Könyvtári vonatkozásban is megtalálhatók azok a szemmel látható területi egyenlőtlenségek, amelyek az élet más szféráiban, a szolgáltatások és az életszínvonal területén is jelentkeznek. Egyes – alacsony népsűrűségű – területek még mindig elhanyagoltak, könyvtári szolgáltatásuk fejletlen. Külön gondot okoz, hogy a Szovjetunió nem orosz lakossága – mely a népességnek mintegy felét teszi ki – a könyvtárhasználatot illetően területenként más-más hagyományokkal rendelkezik. Ez a regionális egyenlőtlenség a Szovjetunió-beli centralizált fejlesztés mellett azonban még mindig kisebb mértékű, mint sok nyugati országban, ahol a könyvtári költségvetés és fejlesztés helyi ellenőrzését szorgalmazzák.

A szovjet könyvtárügy elméletében és gyakorlatában központi helyet foglal el az ideológia. Az állami vezetés a könyvtárosokat a műveltségért, a politikai képzésért és a gazdasági fejlődésért vívott harc részeseiként tartja számon. A könyvtárak fő feladatát a Kommunisták Pártja is a szovjet államhatalom politikájának aktív propagálásában jelöli meg. A mindent átható ideológiai háttér a Szovjetunióban életigazság, s így állandó jellemzője a kulturális-művelődési szférának, ez azonban nem jelenti azt, hogy a szovjet könyvtárakban komor, politikai légkör uralkodik.

Könyvtárügyi hasonlóságok a két ország között

A modern szovjet könyvtári gyakorlatnak számos sajátos vonása közvetlen összefüggésbe hozható a kortárs amerikai könyvtárüggyel. A hasonlóságok az alábbi területeken mutatkoznak:

- a közművelődési könyvtár művelődési funkciói és a falain kívül nyújtott szolgáltatásai,
- szelektív információterjesztés (Selective Dissemination of Information = SDI),
- a könyvtárhasználók képzése,
- kétnyelvű és több nyelvű szolgáltatások,
- tervgazdálkodás,
- olvasói tanácsadás,
- hálózatokba tömörülés,
- az információk mindenki által való ingyenes hozzáférhetősége.

Érdekes módon, az utolsóként felsorolt szolgáltatási terület kérdései pontosan abban az időben kerültek terítékre a Szovjetunióban, amikor a szolgáltatások költségterítésének problémája nagy vitát váltott ki az Amerikai Egyesült Államokban. A szovjet könyvtárosok felvetették, hogy az új alkotmányban külön szerepeljen az ingyenes könyvtári szolgáltatás – az ingyenes oktatáshoz hasonlóan. Valóban, az „ingyenes könyvtárak” kifejezés a kulturális forrásokhoz való hozzáférhetőség jogának részeként jelenik meg az ún. „Brezsnyev” Alkotmányban.

A szovjet könyvtárügy területén a fejlesztés jelenlegi fő iránya a kisebb egységek centralizációját (különös tekintettel a közművelődési könyvtári szektorra), az új technológia bevezetését és a hálózatok (elsősorban szervezeti és nem telekommunikációs értelemben) létrehozását foglalja magában.

A szovjet tervezésnek már régóta elsődleges jellenzője a világos és mérhető feladatok létrehozása; a könyvtárak is szilárdan ezen a tradíción alapulnak. A centralizált könyvtári hálózat szabja meg az irányt az egyes könyvtárak számára – nemcsak a tágabb értelemben vett könyvtárpolitikát, hanem a legkisebb működési eljárásokat is.

Akárcsak az Amerikai Egyesült Államokban a Szovjetunióban folyó könyvtárosképzés is meglehetősen töredezett képet mutat. Középiskolai fokon több mint 100 intézmény biztosítja a képzést. Felsőfokú képzettséget majdnem 30 egyetem, valamint a pedagógiai intézetek és a kulturális főiskolák nyújtanak. Az ezekben a felsőfokú intézményekben végzett szakemberek képzettsége lényegében az amerikai MLS fokozat (MLS = Master of Library Science = kb. egyetemi diploma) szovjet megfelelői. A kulturális főiskolákat 1964-ben hozták létre a könyvtárosképző programok részeként. Tipikusnak mondható a Leningrádi Kulturális Főiskola, melynek gyökerei az 1917-es forradalom éveit követő időszakra nyúlnak vissza. Az intézmény 4 éves könyvtáros ill. általános képzést nyújt, valamint nagy erővel támogatja a könyvtári kutatási programot. A jelenlegi főbb kutatási területek: könyvtártechnológia, az olvasói csoportok meghatározása és ezt követő differenciálása, gépesítés és szabványosítás, a könyvtárak közötti kooperáció, állományépítés. Ami a képzés jellegét illeti, a jelenlegi gyakorlat arról tanúskodik, hogy nem a széles körű szakmai, hanem a specifikus gyakorlati irányú képzésen van a hangsúly.

A szovjet könyvtári rendszerben az ún. „módszertani” részlegeknek megfelelője az amerikai gyakorlatban nem létezik. A nagy könyvtárak e speciális egységei nem csupán a könyvtárügyi kutatásokért felelősek, hanem – sajátos módon – azok helyi szinten történő alkalmazásáért is. Egy ilyen részleg a konzultációs és irányító központ funkcióját töltheti be számos kisebb könyvtár vonatkozásában. Az egész országra kiterjedően ezt a feladatot a Moszkvai Állami Lenin Könyvtár módszertani részlege látja el. Tovább élnek azonban bizonyos problémák, nevezetesen a módszertani részlegek együttműködésének hiánya, munkatársaik nem megfelelő szakmai felkészítése a kulturális főiskolákon. Az ötlet azonban kitűnő. Módosított változatban az amerikai könyvtárosok is jól ki tudnának használni egy ilyen lehetőséget.

Két nézet csatája a könyvtár funkciójáról

Érdekes vitasorozat indult néhány évvel ezelőtt a szovjet könyvtári sajtó hasábjain, amely egy – még ma is aktuális – szovjet könyvtárügyi vonatkozású problémára hívta fel a szakemberek figyelmét. A vita, amely az Amerikai Könyvtári Egyesület egyik, A szónok c. filmjének segítségével került az amerikai nyilvánosság elé, látszólag a könyvtárügy természetével foglalkozott. Valójában azonban a könyvtárügy kontra informatika ősrégi témája került a figyelem középpontjába.

Az összecsapásban két kulturális főiskola és képzési politikájuk játszotta a fő szerepet. Mivel a kulturális főiskolák vállalják a legnagyobb felelősséget a könyvtárosképzésben, álláspontjuk óriási súllyal bír. A Moszkvai Kulturális Főiskola jól ismert professzora I. Frumin, hevesen támadta néhány leningrádi kollégáját; azzal vádolta őket, hogy túlságosan is sok figyelmet szentelnek az informatika csábító hívásának és így elhanyagolják a könyvtár igazi nevelő és politikai szerepét. A vita folyamán megfigyelhető volt a tradicionalista könyvtáros halk suttogása, aki hátvédharcot folytat az új technológia kitörése ellen. Az eszmei síkon folytatott bokszmérkőzés résztvevőinek a kérdésekre adott megoldási mintáiból kitűnik a válaszadó koncepciója az egész könyvtárügyet illetően. A kérdés lényege így hangzik: a könyvtárnak elsősorban nevelő-oktató közegnek (hagyományos funkció), vagy elsősorban információt szétsugárzó szolgáltatással rendelkező (ez az újabb keletű, informatikai megközelítés) intézménynek kell lennie? A két vezető országos központ: a Moszkvai Kulturális Főiskola és a Leningrádi Kulturális Főiskola képviselte a két ellentétes pólust. A leningrádi professzorok közül néhányan az információterjesztés útját választották, a moszkvaiak megmaradtak a hagyományos nézeteknél.

Amit Frumin professzor visszataszítónak talál, az az ideológiailag semleges *Informatika Tudomány* fantoma, amely könyörtelenül dobja ki magából az információt, anélkül, hogy annak társadalmi hatását figyelembe venné, vagy a tájékoztatás társadalmi felelősségéhez alkalmazkodna.

A fenti problémát lehetetlen nem párhuzamba állítani az Amerikai Egyesült Államokban uralkodó helyzettel. Az egyensúly a könyvtáros mint nevelő, szemben a könyvtáros mint semleges, de aktív informátor között mind elméletileg, mind gyakorlatilag nagyon gyenge. Könnyen demonstrálható az, hogy nem létezik olyan társadalmi struktúra, amely az információkat saját kulturális, politikai és gazdasági szűrői, és ennek következtében előítéletei nélkül teszi hozzáférhetővé. Az elkötelezett aktivizmus pozíciója nem a pillanatnyi intellektuális szabadság tagadása, hanem csupán annak egy megnyilvánulása a valóságos világban.

Teendők a jövőben

Láthattuk tehát, hogy meglepően sok hasonlóság fedezhető fel a szerteágazó amerikai és szovjet könyvtári világ között. Bár lényeges különbségek mindig lesznek, annak felismerése, hogy másutt is hasonló problémákkal küszködnek – a hely vagy a környezet véletlenségéből fakadó lényegtelen dolgok figyelmen kívül hagyását eredményezheti. Elgondolni sem könnyű, milyen sok párhuzamot lehetne még felfedezni, ha a két ország elveit és gyakorlatát jól szemügyre vennénk.

Vannak azonban olyan amerikai könyvtárosok is, akik jelenleg nyíltan elzárkóznak mindenféle amerikai-szovjet kapcsolat létesítése elől. Ők azzal érvelnek, hogy a nem együttműködés kényszerítő ereje a legjobb lehetőség arra, hogy megváltoztassa a Szovjetunió politikai magatartását. A könyvtárügy azonban nem tud nyomást gyakorolni, mivel alapvetően nem alakult még ki a kooperatív együttműködés rendszere. Hosszú távon

ilyen érveket különben sem lehet fenntartani. Olyan intézkedéseket, mint a gazdasági szankciók, a kulturális bojkott csak olyan esetben lehet alkalmazni, amikor ezek a kapcsolatok elsődleges fontossággal bírnak. Lehetnek alkalmak, amikor a nemzeti politikai megfontolások az ilyen jellegű kapcsolatok beszüntetését diktálják. Ugyanakkor viszont figyelembe kell vennünk azt is, hogy egy ilyen döntésnek milyen következményei lehetnek.

Néhány szabályt erősítő kivételtől eltekintve az amerikai könyvtárügy – operatív szinten – konokul a provincializmus felé tart. Az amerikai tudományos élet más területein már néhány lépéssel előbbre járnak a Szovjetunióval való felelősségteljes kapcsolatok kidolgozásában. Az értékekben és orientációban kifejeződésre jutó lényeges különbségek mögött van éppen elég hasonló vonás ahhoz, hogy a kölcsönös szakmai kapcsolat igéretesnek mutakozzon.

Hivatástudatunkat juttatta kifejezésre – praktikus megoldásként a szakadék áthidalására – az 1979. évi „Első Szovjet-Amerikai Könyvtári Szeminárium”, melyet az Amerikai Egyesült Államok Külügyminisztériumában tartottak meg. E szeminárium keretében kiváló szovjet szakemberekből álló delegáció adott széles körű és izgalmas tájékoztatást a szovjet könyvtárügyről. A második tervbe vett találkozást a politikai helyzet feszültebbé válása következtében elhalasztották és egyelőre nem valószínű, hogy napirendre kerül. A kölcsönös információcserén túl a szeminárium fő értéke talán az volt, hogy nyíltan megmutatta, a kezdet kezdetén járunk, és cselekednünk kell, ha valóban meg akarjuk érteni ellenfelünket.

Érdekességgként megjegyezzük, hogy a szovjet belföldi sajtó meglehetősen őszinte a hiányosságok tárgyalásakor. Ezt a belföldi eszmecserét azonban sohasem fordítják le angolra, következésképpen elérhetetlen marad a nyugati világ számára. Sőt, nemzetközi szinten ellenállhatatlan a kísértés – mindkét oldalról –, hogy elkendőzzük problémáinkat és dicsőítsük a nemzeti vívmányokat. Így tehát egy ilyen szeminárium pusztán létének is örülni kell. Valóban, számos – mindkét ország problémáit érintő – nagyon őszinte vita is elhangzott a szeminárium keretein belül. A jövőben feltétlenül szükség van a másik ország szakterületére vonatkozó tájékozott és független kutatásokra – mindkét fél részéről. Számottevő haszonnal járnának az el nem kötelezett és jól értesült megfigyelők további észrevételei. Törekedni kellene annak a – Fehér Házban megtartott konferencián elhangzott – javaslatnak a megvalósítására, miszerint nemzetközi konferenciát kellene összehívni könyvtárügyi és informatika témában. Mi itt nyugaton az ilyen találkozókban csak profitálhatunk. Fenntartás nélkül ki lehet jelenteni, hogy a szovjet fél ismeretei az Amerikai Egyesült Államok könyvtárügyéről és informatika tudományáról jóval meghaladják a mi ismereteinket az övékről. Egy ilyen helyzet létrehozása és fenntartása nem érdemünk, előnyünk sem származik belőle; ideje, hogy ezt az egyenlőtlenséget helyreigazítsuk.